

אזי בימי חשמנים

מלחמת אחים וקץ העצמאות – הורקנוס ואריסטובולוס

הרב צבי הבר

א. פתיחה

בפרק הקודם עסקנו בשלומציון המלכה, שלפי חז"ל הייתה מלכה צדיקה, ותקופתה התאפיינה בשפע כלכלי רב, ובעליית כוחם והשפעתם של חכמי ישראל הפרושים. את הפרק סיימנו במקומם של שני בניה: הורקנוס ואריסטובולוס במערכת השלטונית. הורקנוס הבכור מונה להיות כוהן גדול, ואריסטובולוס לשר הצבא. הורקנוס כנראה עקב תפקידו היה מקורב לדרכה של אמו ולהתנהלות בבית המקדש, בעוד אחיו אריסטובולוס היה מקורב לראשי הצבא של אביו שהיו צדוקים ולשכבה הצדוקית בעם. כשאר אריסטובולוס ראה שאמו נהיית חולה הוא חשש למותה ולכך שהמלכות תעבור להורקנוס, ולכן הוא התחיל במרידה. התגובה של שלומציון היה לאסור את אשתו של אריסטובולוס באחד המבצרים כבני ערובה. בשלב זה שלומציון מתה, בשנת 76 לפני הספירה לאחר שמלכה תשע שנים, ומכאן ממשיך פרקנו הנוכחי.

ב. המרד של אריסטובולוס ועלייתו לשלטון

אריסטובולוס הצליח במרד, וסחף אחריו רבים ממפקדי הצבא, הוא החליט לעלות על ירושלים להילחם עליה. הורקנוס שלח את הצבא הנאמן לו כדי להילחם באריסטובולוס, אבל רבים מחייליו ערקו לצבא אחיו, ואחיו התקרב לירושלים, ואז הורקנוס ומשפחתו ברחו למצודה בה החזיקו כבני ערובה את אשתו של אריסטובולוס וילדיו. אבל אז הדברים נפתרו, ולמעשה האחים עשו ביניהם הסכם, שבו הורקנוס מוותר על המלכות והכהונה הגדולה לאריסטובולוס ויוכל ליהנות עד סוף ימיו מרכושו ומחיים שקטים, ולא יתערב בענייני הממלכה. ואז הם נשבעו זה לזה בתקיעת כף על הדבר, וחיבקו איש את אחיו לעיני העם. וכדי לחזק את הקשר הם השיאו את בתו של הורקנוס עם בנו של אריסטובולוס, והכל בא על מקומו בשלום. אבל לזמן קצר...

ג. אנטיפטרוס ושיבתו של הורקנוס לירושלים

כאן צריכים להכניס לתמונה משפחה לא יהודית, שהולכת לתפוס מקום נכבד ביותר ומשפיע באופן מהותי על כל מה שהולך להתרחש בממלכת החשמונאים – משפחת אנטיפטרוס. אנטיפטרוס היה ממשפחה אדומית, שהתגיירה בימי יוחנן הורקנוס, כחלק ממבצע גיור המוני שערך לאלו שכבש אותם. האדומים היו העם שישב בדרום יהודה ובנגב. הוא היה ממשפחה אדומית מכובדת והפך להיות למנהיג של האדומים. הוא היה מחסידי

הורקנוס ומתנגד כבד לאריסטובולוס. לאחר הוויתור על השלטון, כל אלו שהיו נאמנים להורקנוס התחילו לחשוש לחייהם ולמעמדם.

הוא לאט לאט שכנע את הורקנוס שאריסטובולוס יהרוג אותו, ושלמעשה הוא הפסיד לשווא את המלוכה והכהונה הגדולה, ושהוא יעזור לו לתפוס אותם מחדש. בתחילה הורקנוס לא השתכנע, אבל לאחר זמן הוא הגיע למחשבה שאולי אנטיפטרס צודק, ואז אנטיפטרס הבריח את הורקנוס בלילה מירושלים ועבר איתו לעבר הירדן המזרחי לפטרה, שהייתה עיר הבירה של המלכים הנבטים, וחבר אותו למלך הנבטים, חרתת הג'. הנבטים היו עם נוודים ששלט בדרכי המסחר בעבר הירדן המזרחי, ובחצי האי ערב. אנטיפטרס שכנע את המלך חרתת לעזור להורקנוס, ובתמורה כשהורקנוס יחזור להיות מלך הוא ישיב לו כל מיני אזורים שנכבשו בידי החשמונאים בעבר. חרתת, אנטיפטרס והורקנוס וחסידיו יצאו למלחמה על ירושלים, וישמו מצור על העיר, כשרבים נוטשים את מחנה אריסטובולוס ומצטרפים אליהם. המצור היה מצור מאד קשה, ולמעשה אריסטובולוס נותר לבדו. שני סיפורים קשים ביותר מצויים בדברי חז"ל ואצל יוסף בן מתתיהו על אותו המצור – סיפורים שמשקפים את תפיסתם של רבותינו למאבק בין אריסטובולוס והורקנוס.

ת"ר כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובולוס מבפנים בכל יום ויום היו משלשין דינרים בקופה ומעלין להן תמידים היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית לעז להם בחכמת יונית אמר להן כל זמן שעוסקים בעבודה אין נמסרין בידכם למחר שלשלו להם דינרים בקופה והעלו להם חזיר כיון שהגיע לחצי חומה נעץ צפרניו נדדעזעה א"י ארבע מאות פרסה אותה שעה אמרו ארור אדם שיגדל חזירים וארור אדם שילמד לבנו חכמת יונית ועל אותה שנה שנינו מעשה ובא עומר מגגות צריפים ושתי הלחם מבקעת עין סוכר

(סוטה מט, ב)

הסיפור הזה מתאר את שיא השפל של החשמונאים. החזיר היה סמל להעברת ישראל על דתם על ידי היוונים. הסירוב לאכול מבשר החזיר היה אחד מעילות קידוש ה' שהיו באותה תקופה. אחד מהסמלים של המרד החשמונאי כנגד עול יוון. לא סתם נעיצת החזיר את ציפורניו בחומה מסמלת את תחילת חורבנה של ירושלים. אין זכות קיום לממלכה ולמקדש כאשר החזיר מחליף את הקרבנות. העונש על המעשה היה מידי מבחינה כלכלית, ובציוריות יתר גם מתואר אצל יוסף בן מתתיהו:

וא-להים לא השהה את עונשם, אלא שלח רוח גדולה וחזקה והשמיד את תבואת כל הארץ, עד שסאה של דגן עלתה אותה שעה באחת עשרה דראכמות.

סיפור אחר מובא אצל יוסף בן מתתיהו שאין לו מקבילה בדברי חז"ל – והוא סיפור רציחתו של חוני המעגל. כולנו מכירים את הסיפור של חוני המעגל שחי באותם הימים. מספר לנו יוסף שברגע שהתחילה מלחמת האחים, חוני המעגל התחבא ולא רצה להשתתף בה, אבל הוא הובא למחנה היהודים, ואז דרשו ממנו כשם שהתפלל על ירידת הגשמים, כן יתפלל להפסדו של אריסטובולוס ובני סיעתו. הוא סרב וכשהכריחו אותו קם ואמר:

א- להיננו מלך העולם, מאחר שאלה העומדים אתי הם עמך, והנצורים כוהנים, בבקשה ממך, שלא תשמע את אלו נגד אלו ולא תקיים מה שמבקשים אלו נגד אלו. כיון שהוא לא נענה למבוקשם, רשעי היהודים הקיפו אותו והרגו אותו.

אבל תפילתו של חוני המעגל כפי שהביאה יוסף בן מתתיהו אכן התממשה. מלחמת האחים האכזרית הסתיימה, אבל לא בדרך בה היינו מצפים. הסיבה היא הופעתו של כוח חדש במרחב, שעשוי להיות הכוח המשפיע ביותר והמשמעותי ביותר במרחב במאות השנים הבאות: הרומאים.

ד. התנהלות הרומאים במערכה

הרומאים במשך תקופת השלטון הסלווקי היוו איום מהותי ממזרח. עם היחלשות הממלכה הסלווקית הרומאים לאט לאט הלכו והתקרבו לאזור סוריה וארץ ישראל. אחד מחשובי המצביאים הרומאים היה פומפיוס. פומפיוס יצא למלחמות במזרח, הוא ניצח את מלך ארמניה, את מלך פונטוס (ממלכה סביב הים השחור) והתחיל בלחימה מול הממלכה הסלווקית ומי שעמד אז בראשה – אנטיוכוס השלוש-עשרה. את כל הממלכות האלו הוא הפך לפרובינקיות רומאיות, דהיינו מדינות חסות של רומא.

כשהוא היה במלחמה בארמניה, הוא שלח את מפקד הצבא שלו סקאברוס להילחם בממלכה הסלווקית. אלא שהיא כבר נכבשה על ידי מצביאים אחרים והוא שמע על המאבקים שיש בארץ ישראל בין האחים, והחליט לצאת ליהודה ולכבוש אותה. כשהוא הגיע ליהודה שני האחים שלחו אליו משלחות. אריסטובולוס הבטיח לו ממון רב, והוא נטה לצדו, והגיע לירושלים והכריח את הנבטים להסיר את המצור מירושלים, שאם לא הוא יוכרז כאויב הרומאים. ולמעשה אריסטובולוס ניצל מהמצור על ירושלים. וברגע שסקאברוס חוזר לדמשק אריסטובולוס רודף אחרי הורקנוס וחרתת והורג בהם ובאנשיהם.

אבל בזה לא תם האירוע. סקאברוס היה רק מפקד הצבא של פומפיוס המצביא. ולאחר זמן מה פומפיוס מגיע לדמשק בירת הממלכה הסלווקית. כולם בסביבה מבינים שהוא הכוח המשמעותי החזק והקובע בכל האזור ומגיעות אליו משלחות מכל המרחב, כולל מיהודה, שמציגים בפניו את המלחמות הפנימיות. הוא עורך עוד מספר קרבות, ואומר לכל הצדדים לבוא אליו באביב לשטוח את טענותיהם.

ואז מגיעות אליו משלחות משלושה גורמים: הורקנוס, אריסטובולוס והעם – יש כאן תופעה מעניינת ביותר, שהעם פונה לפומפיוס כגורם עצמאי. העם ביקש מפומפיוס לשחרר אותם מעול המלכים החשמונאים, ולהשאיר את העם תחת שלטון הכוהנים. אמנם החשמונאים הם כוהנים אבל הם רוצים שכולם יהיו להם עבדים. הורקנוס טען שהוא הבכור, ושאר אריסטובולוס לקח את המלוכה בכוח, שהוא שודד ים ועושה צרות בכל הסביבה, וגם הוא הביא איתו 1000 נכבדים יהודים שהוכנו על ידי אנטיפטרוס להצדיק את דבריהם. הוא אמר להם שהוא ישקול את הדברים, אחרי שהוא ישקול את ענייני הנבטים. ואריסטובולוס הגיע כמלך, בהדר רב ופאר וטען שהוא המלך השליט על הארץ, והוא לקח מהורקנוס את השלטון כי הוא חלש וכדי שלא יילקח על ידי אנשים מבחוץ.

פומפיוס שומע את הטענות ונראה שהוא נוטה לכיוון של הורקנוס, והוא מבקש שימתינו עד שיסיים לדון בענייני הנבטים ואז יתפנה ליישב את הוויכוח ביהודה. אבל אריסטובולוס שחש שהכיוון הוא נגדו, חוסם את הדרכים ולמעשה ממריד את הארץ כנגד פומפיוס. פומפיוס התרגז מאד, ולקח את הצבא שלו והתחיל בכיבוש יהודה. אריסטובולוס ניסה לעצור אותו בדרכי שלום, ולהיכנע, אבל הוא ואנשיו לא עמדו בהסכמים עם פומפיוס, ואז הוא אסר את אריסטובולוס, והתחיל במצור על העיר. בתוך ירושלים היו וויכוחים גדולים כיצד צריך להתנהל, בין אלו שסברו שיש להיכנע לפומפיוס ובין אלו שחשבו שצריך להילחם. הוא כבש חלקים גדולים מירושלים בעידוד הורקנוס, כולל בית המלך, ואז שם מצור על בית המקדש. לאחר מצור הרומאים פרצו למקדש וחיללו אותו, תוך שהם הורגים את כל מי שנמצא בבית המקדש. הם נכנסו לקודש הקודשים ולמקומות שרק לכוהנים מותר להיכנס. יוסף מתאר שהכוהנים המשיכו להקריב את הקרבנות תוך כדי, כי לא רצו לעצור את עבודת המקדש.

פומפיוס לא נגע באוצרות המקדש, וגם למחרת ציווה על הכוהנים לטהר את המקדש ולחזור ולהקריב קרבנות. הוא הרג את מקורבי אריסטובולוס, ניתק מהממלכה ערים רבות שנכבשו בידי החשמונאים, כולל אלו שבעבר הירדן המזרחי. והפך למעשה את הממלכה החשמונאית להיות לנתינה של הממלכה הרומית. אנחנו נמצאים בשנת 63 לפנה"ס, ולמעשה בשנה זו ניתן לציין את סופה של הממלכה החשמונאית העצמאית. מאותה שנה ואילך יהודה לא תהיה עוד ממלכה עצמאית אלא מדינת חסות רומאית, שהמלכים שבה כפופים תלויים נשלטים ונקבעים על ידי הרומאים. ולאחר מכן משנת 6 לספירה כפרובינקיה רומאית, דהיינו ללא עצמאות בכלל אלא בשלטון של נציב רומאי.

ומדברי יוסף בן מתתיהו:

אסון זה גרמו לה לירושלים הורקנוס ואריסטובולוס בריבם זה עם זה, שכן קיפחנו את חירותנו ונעשינו נתינים לרומאים והוכרחנו להחזיר לסורים את הארץ שרכשנו בנשקנו לאחר שלקחנו אותה מהם, ונוסף על כך הוציאו הרומאים מידינו בתוך זמן קצר עשרת אלפים כיכר ומעלה, ושלטון המלוכה, שהיה נתון קודם לכן למשפחת כהנים גדולים, נעשה משרת כבוד לאנשים מתוך העם.

נראה שאין טוב ממלים אלו כדי לבטא את גודל האסון וגודל הנפילה מאז מרד החשמונאים ועד לימי הורקנוס ואריסטובולוס. מכאן ואילך מתחילה תקופה של אובדן עצמאות מדינית והמשכת החורבן הדתי במקדש ובעם. ראו מה כוחה ומה עוצמתה של מלחמת אחים.

הורקנוס מונה להמשיך להיות הכוהן הגדול, וכן להיות אתנארך, שהוא מנהיג מקומי, שלא נחשב במדרגת מלך, אבל גם תפקיד זה היה חלקי ביותר ורבים מהדברים נוהלו בידי אנטיפטרוס האדומי. אריסטובולוס עצמו נלקח בשבי לרומא, והוצעד בתהלוכת ניצחון של פומפיוס. אבל בזה לא תם חלקו ולא תמו מרידותיו של אריסטובולוס ומשפחתו. אחד מבניו אלכסנדרוס השני ברח מרומא, חזר לארץ, אסף צבא גדול, והתחיל במרד צבאי כנגד הורקנוס והשלטון הרומאי, ואז המצביא הצבאי גאביניוס שהיה אז בארץ יצא להילחם בו, והצליח לדכא את המרד. כשבסופו אלכסנדרוס בנו של אריסטובולוס ביקש מחילה והסגיר את עצמו ואת המבצרים שתפס בהם.

לאחר מספר שנים, אריסטובולוס עצמו ברח מרומא ושב לארץ, רבים מהיהודים הצטרפו אליו, אבל גם את המרד הזה הצליח גבניוס לדכא, ותפס את אריסטובולוס ואת בנו מתתיהו אנטיגונוס, והחזיר אותם לשבי ברומא.

אריסטובולוס היה בשבי עד שנת 49 לפני הספירה. בשנה זו הייתה הפיכה ברומא כנגד פומפיוס, ומי שעלה לקיסרות הוא יוליוס קיסר, ששחרר רבים משבויי קודמיו. הוא שחרר את אריסטובולוס ותכנן לשלוח אותו להילחם בראש צבא לסוריה. אבל אנשי שלומו של פומפיוס הרעילו את אריסטובולוס. יוסף מספר לנו ששמו את גוויתו בדבש כדי לשמר אותה והיא נשלחה לאחר שנים לקבורה בקברי מלכי החשמונאים. כך גם היה גורלו של אלכסנדרוס בנו של אריסטובולוס, שנהרג על ידי תומכי פומפיוס. יתר משפחתו של אריסטובולוס – אשתו, בנה ובנותיה, היו באשקלון בחסות בנו של אחד משליטי האזור שגם התאהב בבתו של אריסטובולוס, אלכסנדרה, ונשא אותה לאשה. זה לא בהכרח היה לזכותו, כי אחרי כמה שנים אבא שלו הרג אותו ולקח את אלכסנדרה לאשה שלו. אחד מבניו, מתתיהו אנטיגונוס עתיד עוד לחזור למערכה בתור אחרון השליטים החשמונאים. על סוף ימי הורקנוס ועל מתתיהו אנטיגונוס בעז"ה בפרק הבא, שיהיה פרק הסיום והסיכום של תקופת החשמונאים.